

Versneden verzen

Sander Grootendorst – wonderlijk hoe sterk ze op elkaar lijken

Sander Grootendorst (°1958, Amsterdam) is journalist en dichter.

Zijn nieuwste dichtbundel *Veertig ezelsbruggetjes* die dit jaar verscheen bij Uitgeverij Kontrast (Oosterbeek-NL), werd door dichter Hanz Mirck getypeerd als een 'uitgewogen bundel': "Hoe contemplatief de bundel ook is, nergens is Grootendorst zwaar op de hand." (1)

In de bundel lezen we in drie afdelingen over mensen, dieren, bewoonde en onbewoonde landschappen. Liefde voor de natuur erfde Grootendorst van zijn moeder, die al een bioloog in haar zoon zag, zo lezen we in een interview met Agnes van Brussel (2). Zijn moeder was van Indonesische afkomst en in de opvoeding van haar kinderen sterk gericht op een zorgvuldig taalgebruik. Taalgebruik kan immers oorzaak zijn van achterstelling. Daarmee is tevens een nog grotere liefde verklaard: die voor de taal. Grootendorst studeerde Duits, legde zich toe op literatuur en schrijft inmiddels natuurobservaties voor zijn krant *De Stentor*, dagblad van Zutphen (NL).

Over zijn nieuwe bundel zegt Grootendorst in bovengenoemd interview "Er zit veel natuur in mijn bundel versholten. Ooit was ik op de fiets omringd door vlinders. Dat betekent iets voor mij." In deze bundel komen we reigers, snuitkevertjes, kraanvogels, een beer, een juni-aap en, hoe kan het eigenlijk ook anders, een ezel tegen. De nieuwe dichtbundel van Grootendorst kwam tot stand in samenwerking met zijn broer en beeldend kunstenaar, Martijn Grootendorst. Beiden delen een eendere fascinatie voor de natuur en zoeken in taalgebruik en beeld steeds naar verbanden.

Laat ik om te beginnen ingaan op de titel. Ezelsbruggetjes zijn hulpmiddelen, geheugensteuntjes die houvast bieden. Of hulpmiddelen om vraagstukken mee op te lossen. Grootendorst zet ze in om tijd en ruimte, heden en verleden te duiden. Echter, op de cover waarschuwt hij al voor valkuilen: "... want niets is zeker, zelfs niet de verhouding tussen de zon en de maan."

Een citaat uit *Astronomie*: "Ze konden het altijd goed / met elkaar vinden, / de zon en de maan. / Maar opeens zei de maan: / dag zon, ik moet gaan. / Dat accepteer ik zomaar niet, / zei de zon. Er valt niets / wel of niet te accepteren, / zei de maan, ik meld slechts / een astronomisch feit."

In dit gedicht beschrijft Grootendorst met humor en in een sprookjesachtig idioom de verraderlijkheid van verhoudingen en gelijkenissen. Niets is vaak zoals het lijkt, de gelijkenissen zijn dikwijls illusies. Zoals ook in het gedicht *Statistiek*, dat ik hier in zijn geheel zal citeren.

De muzikante lijkt op de studente

zoals de vogel op een spreekwoord lijkt
tegen wie ik op die avond lang geleden niets zei.

Maar ik ben ouder geworden, nu is het te laat
om iets te zeggen. Zij niet:
zij is altijd een spreekwoord gebleven.

Wonderlijk hoe sterk ze op elkaar lijken.
Zelfs in de manier van musiceren.
En dat terwijl ik de studente nooit een noot heb horen spelen!

De muzikante lijkt op de studente, maar is haar niet. De waarneming van de muzikante (als studente), de vogel (als spreekwoord) levert informatie op die onvolledig en onnauwkeurig blijkt. Merk op dat de vogel op een spreekwoord lijkt in plaats van omgekeerd! De ironie aan dit gedicht betreft volgens mij het gedicht zelf, ik bedoel het fenomeen poëzie. Bij statistiek gaat het om een beschrijving en beheersing van 'onnauwkeurigheid'. In het gedicht daarentegen gelden wetten van taligheid en beeld. Wat het gedicht oproept, is vooral verbazing: "Wonderlijk hoe sterk ze op elkaar lijken." Maar het niet zijn. Even trekt de dichter ons mee in melancholie om wat niet is: "... tegen wie ik op die avond lang geleden niets zei", zo mijmert hij. Om meteen daarop afstand te nemen en zich aan de rekenkundige feiten te wijden: de gelijkenissen, of beter gezegd het bedrieglijke ervan. En met (gespeelde) verbazing af te sluiten.

Deze beweging vinden we in veel van de gedichten in deze bundel terug. In het gedicht *Lekkage* vindt de volgende ontsporing plaats:

"Hier woonde ooit de gootsteen, / maar die is verhuisd naar de overkant / van de rivier en begiet daar 's zomers / de planten aan de horizon."

Nadat in de daaropvolgende twee strofen de lekkage is geconstateerd en besproken, stelt de dichter enkele verrassende vragen die ontvullend werken: "Voor wie was het licht / en voor wie was het water? // Niemand licht besteld? / Elektricien? / Fotograaf? / Holbewoner? / Niemand?"

Zin en onzin krijgen in deze vraagstelling een nieuwe betekenis, en "niemand" roept door de opsomming juist een beeld op van "iemand".

Met humor en gevoel concludeert het gedicht ten slotte: "Dan was het misschien voor de dichter. / Het schitterde tussen de regels. / Het biggelde tussen de regels." Ik vind die laatste regels mooi en overtuigend. Door het kantelende perspectief en de verandering van toon: hier wordt de hoofdpersoon, de observator zichtbaar, helemaal op het laatst ontdoet hij zich van de ironie, waardoor er als vanzelf een andere laag vrijkomt die ontroert.

Ironie vinden we ook in een gedicht als *Een haag*. Een haag als hulpmiddel. De eerste regel is meteen raak: "Een haag zorgt voor bescherming & sfeer". De ampersand wekt de associatie van een handelsmerk en zelden riep sfeer zo weinig 'sfeergevoel' bij me op. In de beschrijving die volgt, lijkt de dichter zich ook wel te amuseren: "Een haag is gastvrij. / Een haag brengt leven in de brouwerij. / Een haag is een steun & toeverlaat, een luisterend oor." Als lezer

ontgaat die ironie je niet (met name die van 'een luisterend oor'), maar net als je verwacht dat de dichter gaat afrekenen met deze (oer-Hollandse) vorm van burgertruttigheid, concludeert hij: "Dat kun je van een muur toch zeker niet zeggen." Om af te sluiten met het paradoxale: "Voor een haag moet je de tijd nemen: / een haag doet dat immers ook voor jou". Grootendorst beheerst deze stijlfiguur en oefent ze volop uit.

Terug naar de tekst op de cover: "...want niets is zeker." In plaats van stelling te nemen en een moralistisch vingertje te heffen tegen schijnwerkelijkheden en opgelegde zekerheden, hanteert Grootendorst de humor en, meer in het bijzonder, de ironie. Dat zijn veel fijnzinniger instrumenten. En trefzeker bovendien. Ze zorgen voor evenwicht in de bundel, die daarnaast veel melancholie bevat. Hoe gaat dit precies in zijn werk?

Humor en gevoel lijken bij Grootendorst in elkaars verlengde te liggen, zoals we lezen in het gedicht *Lekkage*, waaruit ik eerder citeerde. Ook een gedicht als *Kraanvogels* heeft voor mij die zeggingskracht en overtuiging. Het gedicht opent melancholiek: "Neergestreken op het perron / steken we onze lange nekken uit. / De treinen hebben vertraging. // We zijn elkaar vorig jaar misgelopen / in het noorden, bij het kraanvogelmeer." Verderop in het gedicht echter laat Grootendorst het gedicht ineens kantelen. De conclusie die volgt, is anders dan het gedicht aanvankelijk doet vermoeden: "Maar elkaar mislopen / wil niet zeggen: voorgoed - / het is des te meer / een verbond voor het leven".

Ik vind dat een verrassend inzicht, waarbij de dichter lijkt te spelen met tijd en ruimte. Maar het intrinsiek tegengestelde "elkaar voorgoed misgelopen" en "een verbond voor het leven" vormen geen technische truc, maar gaan een nieuw verband aan en bieden een ander inzicht. Melancholie en koele, berekende observatie gaan hier nauw samen. Ik vind dit fenomeen typerend voor veel van de gedichten in deze bundel. Grootendorst is trefzeker en origineel in de behandeling van leven en verlies als centrale thema's. In plaats van de lezer te willen overtuigen van werkelijkheden, laat hij beeld en 'tegenbeeld' gelijkelijk aanwezig zijn. Omdat in de werkelijkheid nu eenmaal niets zeker is, zo lees ik het in deze gedichten.

Op dit punt wil ik graag wat uitgebreider terugkomen op de titel. Ezelsbruggetjes zijn geheugensteuntjes die houvast bieden of hulpmiddelen om vraagstukken mee op te lossen. Zoals we gemerkt hebben, zet Grootendorst ezelsbruggetjes in als middelen waarmee hij als dichter tijd en ruimte, heden en verleden duidt. Dat is heel iets anders dan dat ze een oplossing zouden voorstellen voor problemen. Dilemma's, zoals 'het elkaar mislopen', worden als zodanig beschreven en geduid, zoals de minder zware onderwerpen bij Grootendorst op hun beurt steevast op een ironische behandeling kunnen rekenen. Overeenkomst tussen beide soorten gedichten is de aanwezigheid van de paradox, de schijnbare tegenstelling die onoplosbaar is. Het hieronder voluit weergegeven titelgedicht *Landschap met ezelsbruggetje* opent, zoals veel van zijn gedichten, op een beschouwende manier waarbij alle elementen al aanwezig zijn.

Zee zonder water,
woestijn zonder zand,
bos zonder bomen.
Dat is onze valkuil.

Verdwaald in de menigte
oriënteren wij ons
aan het stilleven.
Dat is ons ezelsbruggetje.

ee - oestijn - os:
druppels, korrels, bladeren
en geen zuchtje wind.

De eerste strofe sluit af met een kantelpunt: "Dat is onze valkuil." Vanaf hier mengt de dichter zich nadrukkelijker in het verhaal. Hij stelt dat het stilleven een oriëntatiepunt, een ezelsbruggetje is voor wie verdwaald is. Maar eigenlijk weten we dan al dat het net zo goed de valkuil is waarvoor Grootendorst ons op de kaft waarschuwde. Het ezelsbruggetje heft het verdwaald zijn, de eenzaamheid zelf, namelijk helemaal niet op. We kunnen dat gevoel alleen maar beter leren begrijpen. De onafgemaakte woorden in de laatste strofe leveren niets op, evenmin als dat de weggelaten letters elk voor zich iets zouden betekenen. De werkelijkheid bestaat veel meer uit druppels, korrels en bladeren: de 'harde' verschijnselen van de schijnwerkelijkheid die we uit een in zichzelf gekeerd, compleet stilleven kennen.

In veel van de gedichten in deze bundel speelt relativering een rol. Grootendorst hanteert deze als startpunt om in een gedicht een bepaalde beweging, zoals ik in het voorgaande al beschreef, te voltrekken. De onthechting van een omgeving die aanvankelijk zekerheid lijkt te bieden, vinden we volop in de tweede afdeling met de veelzeggende titel *Instortingsgevaar*. Toch is de onthechting, die uiteindelijk nieuwe inzichten opent, reeds aanwezig in de eerste afdeling, *Contact met de mensheid*. Hier wil ik kort ingaan op een gedicht dat me in het bijzonder raakte: *Onbruik*.

Huis, niet-verlaten heimwee,
klimboom, parkeend,
in onbruik geraakt.

Het besef niet terug te kunnen keren
op rasse schreden
achter de deur
die nooit meer opengaat
weegt in de loop der tijden
steeds minder zwaar -

sinds je weet dat je een huis
mee kunt nemen op reis.

En dan niet die beklemmende muren
en dat vergeelde plafond,
maar de zonnestralen
die achterblijven in de spiegel
als het kouder wordt.

Het gedicht opent melancholiek. De tweede strofe deed me aanvankelijk denken aan het gedicht *Rimpel* van Hans van de Waarsenburg:

"Nooit meer wordt hij groot. Nooit meer wacht zij om de hoek. / Ieder woord raakt zoek. Alles was, is waar gebleven?" (3)

Maar Grootendorst kijkt meer naar de feiten, beschrijft deze koel en schijnbaar afstandelijk. Die beweging nu vormt de brug naar het belangrijkste deel van het gedicht, de laatste strofe. "En dan niet die beklemmende muren": hieruit spreekt meteen gevoel. Dan volgt een beschrijving, in een ritme waarin de werkelijkheid ontregeld raakt en eindigt in een beeld dat ontroert: "zonnestralen die achterblijven in de spiegel als het kouder wordt".

Voor zover je kunt spreken van functionaliteit, zou ik de volgende dualiteit functioneel en typerend voor de poëzie van Grootendorst willen noemen: humor en ernst, ironie en melancholie zijn steeds gelijkelijk in het gedicht aanwezig. Schijnbaar ontregelend bieden ze een balans, waardoor een gedicht nergens afglijdt naar zwaarmoedigheid of lichtvoetigheid. Daarnaast schijnen ze een middel te vormen om tot het onzegbare te komen: "zonnestralen die achterblijven in de spiegel als het kouder wordt" roept een gevoel van herkenning op en onttrekt zich tegelijkertijd aan de lezer. Bevreemding in poëzie is een moeilijk te duiden fenomeen. Toch weet elke bezielde lezer van poëzie wat hiermee bedoeld wordt. In het bovenstaande gedicht spelen bevreemding en het onzegbare zeker een rol.

Tot slot wil ik kort ingaan op het laatste gedicht van de bundel, *Fossiel van de toekomst*, dat deel uitmaakt van de afdeling *Gryphaea*. In dit gedicht vindt de dichter een bijzonder fossiel en komen verleden en toekomst in zijn beleving samen. Na 36,6 miljoen jaar duikt een schelp op in het leven van de dichter, de hoofdpersoon. Na bespiegelingen over fossielen, "vaders boekenkast", verhuizen en evolutie gooit de dichter het fossiel, "versteend tot herinnering" van zich weg, de blauwe lucht in. Want "...al die tijd ben je niet één keer / uit je schulp gekropen, heb je / niet één keer / je vleugels uitgeslagen..."

Ik vind dit een veelzeggend einde, waarbij de cirkel rond lijkt. Treffender kan het eigenlijk niet: een koud fossiel, "terug van weggeweest". Het zou deel kunnen uitmaken van huisraad tussen de eerder genoemde "beklemmende muren", maar het gaat in een worp 'alsnog' het leven tegemoet. Melancholie om wat is achtergebleven, deuren die nooit meer opengaan, heimwee, wat voorbijging of elkaar misliep: het komt uiteindelijk allemaal samen in wat Grootendorst in *Kraanvogels* al "een verbond voor het leven" noemde.

Samenvattend zou je kunnen zeggen dat overal in deze knappe bundel beelden tegenbeelden oproepen en dat de lezer bewust op het verkeerde been wordt gezet. De middelen die Grootendorst hiervoor aanwendt, zijn met name paradox en ironie. Dilemma's worden met gevoel voor humor behandeld. Hoewel de dichter ons tegelijkertijd voorhoudt dat de werkelijkheid van zichzelf al ontregelend is, zijn dit 'slechts' de instrumenten die in hun ontregelend werk naar een diepere laag graven. Wat mij betreft die van de ontroering. En wellicht ook mededogen: we kunnen de werkelijkheid met al haar valkuilen en ezelsbruggetjes niet veranderen. We kunnen haar wel leren begrijpen. Want "elkaar mislopen wil niet zeggen: voorgoed – het is des te meer een verbond voor het leven". ■

Peter WJ Brouwer

Noten

- (1) Hanz Mirck: in *KGC Literatuur, Literatuurmagazine Veldpost* 2010
- (2) Agnes van Brussel: Uit liefde voor taal en natuur, in: *De Stentor* 2010
- (3) Hans van de Waarsenburg: in *Avond val*, Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam 1993